ECKHARDT MÁRIA*

LISZT, AZ EURÓPAI ÉS A MAGYAR ZENEKULTÚRA APOSTOLA**

Barabás Miklós: Liszt Ferenc (1847)

„*Engedtessék meg nekem, hogy a magyar nyelvben való sajnálatos tudatlanságom ellenére születésemtől a sírig szívemben és érzéseimben Magyar maradjak, és ennek megfelelően odaadóan elő kívánjam mozdítani a magyar zenekultúra ügyét*" – írta Liszt Ferenc 1873-ban, a budapesti Zeneakadémia létrehozása előbbi csatározások idején barátjának, báró Augusz Antalnak.[1]

Akkor vetette papírra ezeket a hitvallás jellegű sorokat, amikor a kiegyezés utáni évek hazánkban nemcsak a gazdasági életet lendítették fel hatalmas mértékben, hanem a kultúra területén is megnövekvő igényeket és rohamos fejlődést hoztak.

Lisztnél azonban nem új keletű fellángolásról volt szó magyar szülőhazája iránti érzelmeivel kapcsolatosan, és még kevésbé abban a tekintetben, hogy elkötelezettnek érezte magát a zenekultúra ügyének előmozdítása iránt. Ami az utóbbit illeti, nem véletlenül hagytam el most a „magyar" szót:

* Eckhardt Mária Erkel Ferenc-, Szabolcsi Bence- és Széchenyi-díjas zenetörténész, ny. múzeumigazgató, karnagy. Fő kutatási területe Liszt Ferenc élete és munkássága, Liszt kortársai, tanítványai és a XIX. századi magyar zenetörténet, zenei intézménytörténet.

**A *Magyar Művészet* 2016/1. számában megjelent írás aktualizált verziója.

[1] Weimar, 1873. május 7. PRAHÁCS Margit ed.: *Franz Liszt, Briefe aus ungarischen Sammlungen 1835-1886.* Budapest – Kassel etc., Akadémiai Kiadó – Bärenreiter, 1966 (a továbbiakban: PRAHÁCS), Nr. 249, 160.

Liszt egész élete ugyanis kiemelkedő példája annak, hogy bárhová vetette is a sors mozgalmas pályafutása során, soha nem csupán saját személyes ügyei foglalkoztatták, hanem varázslatos egyéniségével és végtelenül nyitott személyiségével sokakat maga köré vonzva, mindenütt erjesztője lett a zenekultúra, sőt a tágabb értelemben vett művészeti kultúra fejlődésének.

Az 1811-ben született művész gyermekkorában Magyarországon nem volt olyan fejlett sem a zeneoktatás, sem maga a zenei élet, hogy egy ilyen kiemelkedő tehetség számára megfelelő oktatást és kibontakozási lehetőséget tudott volna biztosítani. Nagy előny volt viszont, hogy Liszt arról a nyugatmagyarországi területről jött, amelynek nagyrészt németajkú lakói meglehetősen szoros kapcsolatban álltak a közeli Béccsel, s így a gyermek Liszt számára is ez a város – amelyben még ott élt az idős Beethoven és a fiatal Schubert, ahol virágzott az opera és a hangversenyélet, s az arisztokrata művészetpártolók mellett a polgári réteg zenei igényessége is jelentős volt – lett az ugródeszka a XIX. század első harmadának vitathatatlanul legfőbb szellemi központja, Párizs felé.

A csodagyerek 12 évesen érkezett meg Párizsba, hogy végül ott töltse teljes serdülőkorát és érjen fiatal felnőtté; ez magyarázza kultúrájának erős francia orientációját és azt, hogy élete végéig a francia maradt a legszívesebben használt nyelve. Bár hihetetlenül sokat kapott a pezsgő szellemi életű, kozmopolita várostól – ahol a hangszerépítésnek is olyan korszakalkotó mesterei működtek, mint Sébastien Érard, a hárfa és a zongora megújítója[2] – sok csalódás is érte (azzal kezdve, hogy adminisztratív okok miatt nem lehetett a híres Conservatoire növendéke), s amikor virtuóz csodagyermekből felnőtt művésszé érve ismert és elismert résztvevőjévé vált a párizsi zeneművészeti életnek, nagyon is világosan látta annak visszásságait és hiányosságait – és határozottan fellépett reformjáért. A *Gazette Musicale de Paris*-ban publikált, „*A művészek helyzetéről és a társadalomban betöltött szerepükről*” című cikksorozatában (1835) rámutatott a számos problémára, majd kiáltványszerűen összefoglalta a legfontosabb tennivalókat. Rendszeres versenyek kiírását javasolta a vallásos, drámai (színpadi) és szimfonikus zene területén, a legjobb művek ünnepélyes bemutatásával és kiadásával állami költségen; szorgalmazta a zeneoktatást az elemi és egyéb iskolákban; a karéneklés, az egyházzene, különösen a gregorián reformját óhajtotta Párizsban és vidéken is; nagy szimfonikus fesztiválok rendezését

[2] Liszt és az Érard cég 1823-ban kezdődő, egy életen át szoros és gyümölcsöző kapcsolatáról ld. DUFETEL, Nicolas: *Liszt e il suono di Érard.* Briosco, Ed. Villa Medici Giulini, 2011.

ajánlotta angol és német mintára; kívánatosnak tartotta a zenés színjátszás, a hangversenyezés, a kamarazenélés támogatását abban a haladó szellemben, amelyet a konzervatóriumok reformjával kell megalapozni. A konzervatóriumoktól független, kiváló művészek által irányított zenei továbbképzést is elengedhetetlennek tartotta oly módon, hogy annak hatása legalább minden megye székvárosáig elérjen; zenetörténeti és zenefilozófiai tanszékek alapítását is javasolta, továbbá a régi és kortárs komponisták legkiválóbb zeneműveinek olcsó kiadását, egyfajta zenei panteon létrehozását, mely a népdaltól és a reneszánsztól egészen Beethoven *IX. szimfóniá*jáig (ez a gigantikus szimfónia alig több mint egy évtizeddel keletkezése után, 1835-ben az akkori modern zene csúcsteljesítményének számított) bemutatná a zene fejlődését. S mindehhez kísérőül szükségesnek tartotta életrajzok, értekezések, elemzések publikálását is, amelyek révén valódi zenei enciklopédia jönne létre.[3]

Mint látható, Liszt nagyon sok olyasmit felvázolt, ami azóta részben megvalósult, illetve folyamatosan megújuló feladatként áll minden korszak zenei művelődéspolitikája előtt. 1835-ben azonban még nem volt olyan hatásköre, hogy a gyakorlatban is komolyan segíthette volna a francia zeneélet általa felvázolt reformját. Ráadásul ugyanezen év júniusában, még a cikksorozat publikálása folyamán magánéletének fordulata (Marie d'Agoult grófnéval való élettársi kapcsolatra lépése) miatt el is hagyta Franciaországot, hogy egy időre Genfben telepedjék le. Bár visszavonultságban szándékoztak élni, míg első közös gyermekük születésére vártak, Liszt mégis rövidesen bekapcsolódott a város zenei életébe, és nagyon is gyakorlati segítséget nyújtott, amennyiben ingyenes tanítást vállalt a frissen megnyílt Genfi Konzervatóriumban. Hatása azáltal is megsokszorozódott, hogy vele egyidejűleg részt vettek a zongoratanításban tanítványai: Pierre Wolff és Hermann Cohen is, akik már szintén az ő újszerű szemléletét képviselték. Ennek már ekkor fontos eleme volt és maradt is, hogy a növendékek egyéni adottságainak tiszteletben tartásával a művészi technika és a zenei stílusérzék fejlesztése mellett a szellem, az általános kulturáltság pallérozására is figyelmet kell

[3] A *De la situation des artistes, et de leur condition dans la societé* című cikksorozat teljes eredeti francia szövegét és historikus német fordítását részletes kommentárokkal ld. Liszt írásainak folyamatban lévő, Detlef Altenburg (+2016) szerkesztésében megindult új összkiadása 1. kötetében: LISZT, Franz: *Sämtliche Schriften, Bd. I: Frühe Schriften.* Hrsg. KLEINERTZ, Rainer – GUT, Serge. Wiesbaden – Leipzig – Paris, Breitkopf & Härtel, 2000. Legújabb, teljes magyar fordítás: LISZT Ferenc: *A művészek helyzetéről és a társadalomban betöltött szerepükről,* ford. PETHŐ Csilla, közreadta, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta ECKHARDT Mária = KIM Katalin szerk.: *Források a 19. század zenetörténetéhez 1.* Budapest, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet, 2025, 12-105.

fordítani. A Genfi Konzervatóriumban később is eleven maradt Liszt szelleme más Liszt-tanítványok révén, akik itt vállaltak oktatást.[4]

Rövid franciaországi, majd hosszabb itáliai, önműveléssel, tapasztalatszerzéssel töltött, de számos hangversenyfellépéssel, komponálással és zenei írások publikálásával is gazdagított további évek után a pesti árvízkárosultak javára adott 1838-as bécsi koncertsorozattal megkezdődött Liszt utazó-virtuóz korszaka, amelynek során mintegy tíz esztendő alatt Európa csaknem valamennyi országában megfordult, és szinte megszámlálhatatlanul sok koncertet adott. Saját hazájába 1839/40 fordulóján jutott el először – nem kevesebb, mint tizenhat évnyi távollét után. A lelkes fogadtatás őszinte és mély hazaszeretetet ébresztett lelkében, egyúttal rádöbbentette, hogy milyen sok tennivaló lenne ebben az elnyomott, elmaradott, lenézett, de egyre inkább öntudatra ébredő országban a kultúra területén, és milyen fontos a hazai törekvéseknek elvi és gyakorlati támogatása. Nagy jelentőségű volt a Pesti Magyar Színház javára adott 1840. január 4-i hangversenye, amelynek során a nemzet hálájaként díszkardot kapott hat magyar mágnástól. Mai ízlésünk szerint kissé patetikus francia nyelvű köszönő beszédében – amelyet barátja, Augusz Antal fordított rögtönözve magyarra – azt a fontos gondolatot fogalmazta meg, hogy „*a csatamezők minden dicsőségével felruházott Magyarország ebben az órában a művészet, az irodalom, a tudomány, a béke barátaitól vár új hírnevet”,* s hogy *„a szellem és a fáradságos munka emberének is nemes feladatot és nagy küldetést kell Önök között beteljesíteni*”.[5]

Liszt nemcsak azt a Pesti Magyar Színházat támogatta, amely röviddel később fölvette a Nemzeti Színház nevet, és hamarosan XIX. századi magyar színházi művelődésünk zászlóshajójává vált (beleértve az operajátszást is az önálló Operaház 1884-es megnyitásáig), hanem 1840. január 11-én nagy hangversenyt adott „*Egy Pesten felállítandó nemzeti CONSERVATORIUM pénzalapja’ megkezdésére*” is.[6] A Pestbudai Hangászegylet (melynek javára Liszt már január 2-án adott egy koncertet) régebb óta tervezte egy énekiskola megnyitását, hogy megfelelően képzett karénekeseket tudjanak biztosítani az általa szervezett oratorikus

[4] Részletesen ld. EIGELDINGER, Jean-Jacques: *Liszt au Conservatoire de Genève = Studia Musicologica* 2001, tom. XLII, fasc. 1-2, 25-46.

[5] A látogatásról részletesen ld. DÖMÖTÖR Zsuzsa – KOVÁCS Mária – MONA Ilona – SZIKLAVÁRI Károly: *Liszt Ferenc utazásai a reformkori Magyarországon*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 2015 (a továbbiakban: DKMSz). A beszéd franciául: 28-29, modern magyar fordításban: 75-76. Első közlése mindkét nyelven: *Honművész,* 1840. január, 19-20 (a régi magyar fordítás dagályos és néhol téves).

[6] A koncert műsorlapja: DMKSz 38.

hangversenyekhez – a pénz azonban lassan gyűlt. Liszt kész volt a terv mellé állni, de nagyobb léptékben gondolkodott: nemcsak énekiskolát akart, hanem egy hangszeroktatást is biztosító konzervatóriumot, s ennek érdekében alapítványt is tett. A jótékonysági koncerten nem csupán zongorázott, hanem ez alkalommal lépett fel először nyilvánosan karmesterként: Mozart *Varázsfuvolá*jának nyitányát dirigálta. 1500 pengő forint bevételét saját kezű, magyar nyelven írt alapítványlevelében 1840. január 13-án nyújtotta be Pest vármegye közgyűléséhez, „*hogy addig is, míg ezen summa … a' Hangászat Képző Nemzeti Intézetre fordíttatni fog, azt kegyes intézkedése alá venni és a' tőkének bátorságos elhelyezését eszközölni méltóztassék úgy attól az időközben járó kamatokat a' Buda-Pesti Hangász Egyesület által alapított Ének Oskola mint a' czélba vett közhangász Intézet kiinduló pontjának évenként kifizettetni kegyeskegyék*."[7]

Az énekiskola 1840. március 5-én meg is kezdte működését, tíz év múlva már a hangszeres oktatás is megindult, s végül valóban egy nemzeti konzervatórium: a Pestbudai Hangászegyleti Zenede (későbbi nevén: Nemzeti Zenede) fejlődött ki belőle, amelyet évtizedeken keresztül az adományozó részvényesek tartottak el.[8] A szponzorok közül Liszt Ferenc volt a legbőkezűbb, aki 1846-os újabb magyarországi látogatása során koncertbevételeiből 1057 ½ váltóforinttal gyarapította alapítványát. Eötvös József bárónak, a Pestbudai Hangászegylet elnökéhez intézett magyar nyelvű levelében – amelynek francia eredeti fogalmazványa is fennmaradt – úgy intézkedett, hogy az immáron „*4500 V. forintnyi összegnek egész és minden kamatjai addig, amig a Nemzeti Conservatorium felállíttatnék, a most már fenn álló énekiskolára fordíttassanak*".[9]

A közadakozásból, Liszt hathatós segítségével életre hívott Nemzeti Zenede sokáig a legmagasabb szintű zeneoktatási intézmény volt Pest-Budán, sőt talán egész Magyarországon is (bár más magyar városok, például Kolozsvár, Pozsony, Debrecen hasonló zeneiskolái is komoly színvonalat képviseltek). Liszt még 1858-ban is újabb adománnyal járult hozzá a Zenede működéséhez *Esztergomi miséj*ének a Magyar Nemzeti Múzeumban április 10-én tartott koncertszerű előadása bevételéből.[10] Hálás meghívásukat az intézmény létrejöttének negyedszázados évfordulójára

[7] A teljes adománylevél: DKMSz 79.

[8] Részletesen ECKHARDT, Maria: *National or European: the beginnings of the Budapest Academy of Music* = FEND, Michael – NOIRAY, Michel ed.: *Musical Education in Europe (1770 – 1914). Compositional, Institutional, and Political Challenges.* Berlin, 2005, BWV, Vol. 2, 537-564. (A továbbiakban: MEE.)

[9] A francia fogalmazványt és a teljes magyar levelet, melynek utolsó két sora idegen kéz írása, közli PRAHÁCS, Nr. 26 és 26a, 59.

[10] MEE 541.

pedig azzal viszonozta, hogy az eredetileg Wartburg vára restaurálás utáni felavatására szánt *Die Legende von der heiligen Elisabeth* című oratóriumának ősbemutatóját Pestnek engedte át – magyar fordításban, saját vezényletével. A *Szent Erzsébet legendája* bemutatásának alkalmából 1865. augusztus–szeptemberében csaknem hat hétig szülőhazájában vendégeskedő Liszt (ekkor már mint abbé) több más hangversenyével is felpezsdítette a hazai koncertéletet: *Dante-szimfóniá*jának I. tétele, szimfonikus *Rákóczi-induló* feldolgozása, férfikari miséje és zongorára írt két legendája is ekkor hangzott fel Pesten először. A kiegyezés felé tartó magyarság közvéleménye megerősödött abban a szándékában, hogy Lisztet minél inkább vissza kellene vonzani hazájába, hiszen sokan érezték, hogy ezzel a fokozatosan megerősödő magyar zenei élet is szorosabban kapcsolható lenne a fejlettebb nyugati országokéhoz, rövidesen elérhetné azok színvonalát, egyenrangúvá válhatna velük.

Tyroler: Liszt a zongoránál, 1846

Ne gondoljuk azonban, hogy miközben Liszt 1848-tól 1861-ig a thüringiai Weimarban, majd 1861 októberétől már Rómában élt, nem talált bőven jobbítani, fejleszteni valót saját környezetének zenei életében. Német földön ugyan hagyományosan magas szintű volt a zene művelése, de az egymástól elszigetelt kis német államok politikai konzervativizmusa a művészeti életre is rányomta bélyegét. Amikor Liszt – akinek a Sachsen–Weimar–Eisenach nagyhercegség udvari karmesterévé való kinevezése már 1842-ben, virtuóz éveinek fénykorában megtörtént[11] – 1848 elején végre letelepedett Weimarban, jellemzően álmos, nyárspolgári, múltba forduló kulturális életet talált abban a városban, amely az alig több mint másfél évtizede elhunyt Goethe időszakában még aranykorát élte. Vége volt már azoknak az időknek, amikor a nagyhercegi udvar, amely a nagy költő és polihisztor államférfi révén magához vonzotta a legkiválóbb művészeket, még joggal viselte a fennkölt „Musenhof ” („Múzsák udvara”) elnevezést. A gyorsan hanyatlásnak indult, a művészeket is szegényes körülmények, kicsinyes napi gondok közé kényszerítő, elmaradott rezidenciális várost az 1848-as forradalmi mozgolódások is alig érintették. Liszt ambíciója az volt, hogy Carl Friedrich nagyherceg, valamint a művészetek (főként a zene) iránt különösen fogékony Maria Pavlovna nagyhercegné és a trónörökös Carl Alexander kívánságának megfelelően Weimart ismét az európai kultúra egyik legjelentősebb fellegvárává, igazi nemzetközi találkozóhelyévé tegye, ahol megvalósíthatja saját elképzeléseit is a művészetek egységéről, a költészet és zene bensőséges összetartozásáról, kikísérletezheti és megteremtheti az újfajta szimfonikus programzenét. Azt is remélte, hogy teret nyithat olyan, másutt kevéssé értékelt progresszív zeneszerzőtársak számára, mint Hector Berlioz vagy Richard Wagner, akiknek törekvései egybeestek az övéivel. „*Egy új korszakot álmodtam Weimar számára, Carl Augustéhoz hasonlíthatót, melynek Wagner és én lettünk volna a vezető szellemei, mint egykor Goethe és Schiller voltak*” – írta visszatekintve 1860-ban készült végrendeletében.[12]

Liszt Weimarban aktív udvari karmesterként töltött bő tíz esztendeje valóban megteremtette a városban a művészet „ezüstkorát” – még ha végső kicsengése a csalódás, kiábrándulás volt is a kicsinyes viszonyokba, helyi

[11] Lisztet Carl Friedrich nagyherceg 1842. november 2-án nevezte ki udvari karmesterré (a dekrétum hasonmását ld. HUSCHKE, Wolfram: *Musik im klassischen und nachklassischen Weimar.* Weimar, H. Böhlaus Nachfolger, 1982, Abbildung 26). Csak évente néhány hónapos szolgálatra kötelezték, emellett még folytatni tudta utazásait.

[12] LA MARA ed.: *Franz Liszt's Briefe,* Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1893 – 1905 (8 kötet, a továbbiakban: Br.) Bd. 5, Nr. 27, 56. Magyarul WALKER, Alan: *Liszt Ferenc 2. A weimari évek,* ford. Rácz Judit (a továbbiakban: WALKER 2). Budapest, Editio Musica, 1994, 530.

intrikákba belefáradt művész számára. Hogy milyen nagyvonalúan gondolkodott most is a kultúra fejlesztéséről, mutatja, hogy az 1849-es Goethe-centenáriumi ünnepségek után széles körű összefogással egy Goethe-alapítványt kívánt létrehozni Weimarban a teljes német művészeti élet serkentésére, mégpedig évente váltakozó művészeti ágak számára kiírt versenyekkel, díjakkal, rendezvényekkel. Tervezetét („*De la fondation Goethe à Weimar* / *Zur Goethe-Stiftung in Weimar*") több verzióban is megfogalmazta és vitára bocsájtotta, sőt 1851-ben könyv alakban is publikálta.[13] Az alapítványt illető elképzelései részben a nagyherceg által kilátásba helyezett anyagi források hiánya, részben a politikai helyzet (a német egységtörekvés időleges meghiúsulása) miatt végül is nem tudtak megvalósulni. Az említett bő évtized alatt azonban Lisztnek sikerült (szinte egyszemélyes intézményként) egy-egy jelentős rendezvényre Weimarba vonzania korának számos progresszív művész-kiválóságát és maga köré gyűjtenie azokat a fiatalokat, akik a zene területén is mást akartak, mint a az egyébként kiváló Lipcsei Konzervatórium által széles körben terjesztett, a legtöbb kritikus által is egyedül elfogadhatónak tekintett konzervatív romantikus irányzat képviselői. Így jött létre Liszt tanítványaiból és szellemi harcostársaiból az úgynevezett „Neudeutsche Schule" („Újnémet iskola"), amelynek tevékenysége bár olykor fájdalmas és ma már szinte érthetetlennek tűnő polémiákhoz vezetett,[14] mégis számos új utat nyitott meg a zene fejlődéstörténetében. Különösen fontos eredmény volt az „Allgemeiner Deutscher Musikverein" („Általános Német Zeneegylet") létrehozása, amely évente más-más helyszínen megrendezett többnapos, színvonalas és igen látogatott zenei fesztiváljain alkalmat nyújtott a legújabb értékes kompozíciók megismerésére és elfogadtatására. Az egylet megalapításáról szóló döntés 1861. augusztus 7-én éppen azon a nagy weimari zeneművész-találkozón született meg, amelynek csúcspontja Liszt *Faust-szimfóniá*jának bemutatása volt – közvetlenül a zeneszerző Weimarból való elköltözése előtt. Az „Allgemeiner Deutscher Musikverein" alapszabályait Liszt maga dolgozta ki az egylet első elnökével, Franz Brendellel együtt. Működését élete végéig figyelemmel kísérte, hozzászólt a programok összeállításához, és amikor csak tehette, a zeneünnepeken személyesen is részt vett.[15]

[13] A Goethe-Stiftunggal kapcsolatos valamennyi Liszt- írást ld. LISZT, Franz: *Sämtliche Schriften, Bd. 3. Die Goethe-Stiftung*, hrsg. ALTENBURG, Detlef – SCHILLING-WANG, Britta, kommentiert HUSCHKE, Wolfram – MARGGRAF, Wolfgang. Wiesbaden – Leipzig – Paris, Breitkopf & Härtel, 1997.

[14] Ld. „A romantikusok háborúja" fejezetet, WALKER 2, 329-355.

[15] Ld. LUCKE-KAMINIARZ, Irina: *Der Allgemeine Deutsche Musikverein und seine Tonkünstlerfeste 1859-1886* = ALTENBURG, Detlef (ed.): *Liszt und die Neudeutsche Schule.* Laaber, Laaber Verlag, 2006, 221-235.

Az Allgemeiner Deutscher Musikverein köszöntő irata Liszt 70. születésnapjára

Rómában való letelepedésekor Liszt visszavonult a közélettől, figyelmének középpontjába elsősorban vallásos zeneművek komponálása és az egyházi zene reformja került. Kapcsolatait egyre szorosabbá fűzte az Egyházzal, ennek látványos megnyilvánulása volt a négy kisebb egyházi rend fölvétele 1865-ben. Ez azonban nem puszta külsőség, hanem saját bevallása szerint belső fejlődésének megfelelő, természetes lépés volt számára, amiről így írt: „*Meggyőződvén, hogy ez a tett megerősít a jó úton, erőlködés nélkül cselekedtem meg […] ez felel meg ifjúkori előéletemnek, csakúgy, mint a fejlődésnek, melyen zenei alkotómunkám keresztülment az elmúlt négy esztendő során, s e munkát kívánom megújult lelkesedéssel tovább*

folytatni…”[16] Számára a legfontosabb az volt, hogy lehetőséget kapjon az elsekélyesedett katolikus egyházi zene saját elképzelései szerinti megreformálására, és erre nézve biztatást is jelentett a zeneszerető IX. Pius pápával kialakult jó kapcsolata.[17] Sajnos ugyanúgy csalódnia kellett, mint annak idején a Goethe-alapítvány ügyében: a politikai viszonyoknak a Vatikán számára katasztrofális alakulása az Olasz Királysággal való 1870. évi összeütközést követően minden egyebet háttérbe szorított, és Liszt – ahogy ezt egykori weimari élettársa, Rómában immáron csupán hűséges barátja, Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegné keserűen megállapította – reményei ellenére végül is nem kapott az Egyháztól hozzá méltó, kultúraformáló tevékenységi kört és feladatokat.[18]

Liszt azonban még korai római éveinek viszonylagos visszavonultságában is hatással tudott lenni környezete zenei életére. A sekélyes, nyilvános koncertekben igen szegény és egyoldalúan operai irányultságú római hangversenyélet, amelyben a hangszeres muzsika teljesen háttérbe szorult, Liszt puszta jelenléte, a körülötte összegyülekező újabb baráti és tanítványi kör révén fokozatosan pezsgésnek indult. Liszt legjelentősebb itáliai növendéke, a zongorista és zeneszerző Giovanni Sgambati kezdetben mesterével a zongoránál ismerkedett a nagy szimfonikus irodalommal (köztük Liszt szimfonikus műveivel), később azonban zenekari koncertek szervezését is vállalta: ő mutatta be Beethoven III. (Eroica) szimfóniáját Rómában 1866-ban (63 év telt el a mű keletkezése, 61 a bécsi ősbemutatója óta, mire végre a rómaiak is hallhatták!), és szintén ő vezényelte Liszt *Dante-szimfónia*jának itáliai bemutatóját az első komoly római hangversenyterem, a Sala Dante felavatásakor 1866. február 26-án. Ő volt az, aki Liszt köréhez tartozó hegedűművész barátjával, Ettore Pinellivel 1874-ben megalapította a Società Orchestrale Romana zenekari társaságot, amelyet később gyakran vezényelt. Sgambati, Pinelli és barátaik a hangszeres kamarazenélésnek is apostolai voltak Rómában: rendszeres kamarazenei összejöveteleket tartottak, amelyeken Liszt is gyakran megjelent, műveket ajánlott figyelmükbe, és olykor maga is itt ismerte meg új, fiatal zeneszerzők alkotásait.[19] Végül 1875-ben Sgambati volt az, aki

[16] Levél Constantin von Hohenlohe herceghez, 1865. május 11, in: Br. 2, Nr. 39, 81. Magyarul: WALKER 2, 99.

[17] 1863. júliusában IX. Pius pápa meglátogatta Lisztet akkori lakhelyén, a Madonna del Rosario kolostorban; Liszt is vendégeskedett Castelgandolfóban a pápai rezidencián. Több alkalommal zongorázott is a pápa felkérésére jótékony koncerten, illetve magánkörben.

[18] Ld. Carolyne Sayn-Wittgenstein leveleit Haynald Lajos bíboroshoz, ECKHARDT Mária: *Új Liszt-gyűjtemény a Liszt Ferenc Emlékmúzeumban: az Utassy-letét* = DOBSZAY Ágnes – DOMOKOS Zsuzsanna – PÉTERI Lóránt – VIKÁRIUS László szerk.: *Szekvenciáktól szimfóniákig. Tanulmányok Liszt, Bartók és Ligeti 140 éves Zeneakadémiája tiszteletére*. Budapest, Rózsavölgyi, 2015, 55-86.

[19] A kamarazene támogatása tekintetében Liszt itáliai hatása túlterjedt Román: egyik védnöke volt a Societá del Quartetto di Firenze (Firenzei Kvartett Társaság) kamarazenei zsebpartitúra-sorozatának, amelyből budapesti

Pinellivel együtt létrehozta a nagy múltú Accademia di Santa Cecilia zenei társaság konzervatóriumát, és annak első zongoratanára, majd igazgatója lett – Liszt szellemében.[20]

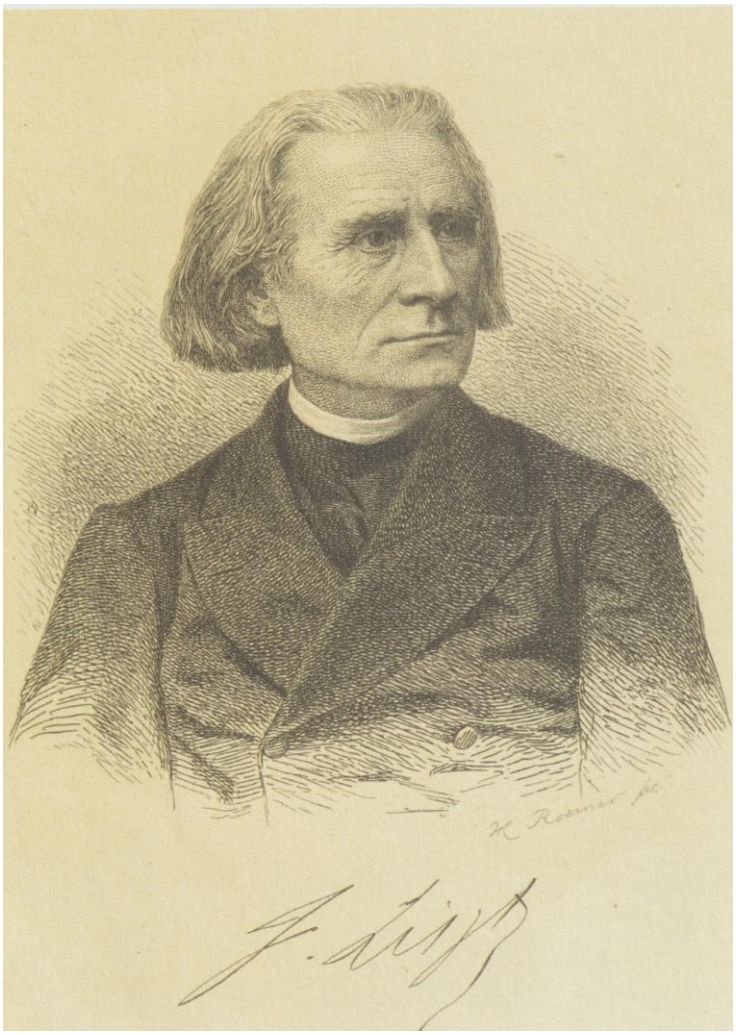

Roemer: Abbé Liszt (é.n.)

1869-től új, a korábbinál sokkal mozgalmasabb, ismét rendszeres utazásokkal teli korszak kezdődött Liszt életében, amelyet ő „vie trifurquée"-nek („háromágú élet"-nek) nevezett: Róma mellett (ahol valójában sohasem volt saját lakása: kolostorokban, szállodában lakott, vagy a közeli Tivoliban, a Villa d'Estében vendégeskedett)[21] ismét Weimar és újdonságként Pest (1873-tól Budapest) volt az a három támaszpont, ahol

könyvtárában több kötet maradt fenn: Beethoven, Cherubini, Haydn, Mendelssohn, Mozart, Schumann, Weber művei (ld. ECKHARDT Mária szerk.: *Liszt Ferenc hagyatéka II. Zeneművek / Franz Liszt's Estate II. Music.* Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1991, Nrs. 160, 163, 290, 815, 1587-89, 1681-82, 2058, 2364).

[20] Sgambati tevékenységéről és Liszttel való kapcsolatáról részletesebben ld. ECKHARDT Mária: *Giovanni Sgambati művei Liszt budapesti kottatárában* = ITTZÉS Mihály szerk.: *Élet és mű. Zenetudományi tanulmányok: Emlékkönyv Eősze László tiszteletére*. Budapest, Editio Musica, 2013, 63-81.

[21] A helyszíneket ld. BURGER, Ernst: *Franz Liszt. Die Jahre in Rom und Tivoli.* Mainz, Schott, 2010.

évente rendszeresen hosszabb időt töltött.[22] Weimarban új otthonra lelt a nagyherceg által számára átengedett Hofgärtnerei (Udvari kertészet) első emeletén, s bár többé semmiféle hivatalt nem vállalt, a körülötte gyorsan kialakult és egyre bővülő új, nemzetközi összetételű tanítványi kör megint friss pezsgést hozott a város és környéke zenei életébe. Pesten kezdetben a Belvárosi Plébánián vendégeskedett, majd saját lakást bérelt, végül pedig a Zeneakadémia biztosított számára otthont mindenkori épületében. Életének ebben az utolsó időszakában ismét látványosabbá vált, sőt éppen magyar földön ki is teljesedett kultúrateremtő és -megújító munkássága.

Mielőtt azonban erre kissé részletesebben kitérnénk, meg kell emlékeznünk arról az önfeláldozó tevékenységről, amelyet az idős Liszt végzett – minden időközben keletkezett személyes ellentétet félre téve[23] – Richard Wagner Bayreuth-tervének meg valósításáért és életben tartásáért. Részt vett a téglajegyek („Patronatschein"-ek) vásárlásában és terjesztésében, 1873 júliusában jelenlétével növelte az alapkőletétel ünnepélyességét, 1875. március 10-én azzal segítette elő Wagner Bayreuth érdekében adott budapesti hangversenyének látogatottságát és anyagi sikerét, hogy ismét nyilvánosan zongorához ült a Vigadóban, Beethoven *Esz-dúr zongoraversenyé*nek szólistájaként. 1876 augusztusában végig részt vett az első Ünnepi Játékokon is, amelyek keretében honfitársa és baráti híve, a győri születésű Richter János (Hans Richter) három ciklusban is elvezényelte *A Nibelung gyűrűjé*t, Wagner tetralógiáját. „*Mindazt, ami vagyok és amit elértem, egyetlen embernek köszönhetem, aki nélkül zeném egyetlen hangjegyét sem ismerné senki, egy drága barátnak, aki összehasonlíthatatlan odaadással és önfeláldozással emelt napvilágra engem, amikor egész Németországból száműztek, és aki elsőként ismert el engem…*" – vallotta Wagner nagy nyilvánosság előtt az augusztus 18-i ünnepi banketten Liszt érdemeiről, nagy összművészeti eszméje megvalósulásakor.[24] Az egész európai operakultúra fejlődése másként alakult volna, ha Liszt már évtizedekkel előbb nem ismerte volna föl és nem támogatta volna önzetlenül, minden erejével zseniális művésztársának érvényesülését. A bayreuthi Wagner-játékok további sorsát is figyelemmel kísérte; 1886-ban fáradtság és betegség sem tartotta vissza, hogy jelenlétével segítse leányát, aki Wagner özvegyeként először irányította saját maga a kritikus helyzetbe került bayreuthi rendezvénysorozatot – ez

[22] Pestet 1869 – 1886 között egyetlen évben sem hagyta ki; Róma azonban 1872-ben és 1883-ban, Weimar pedig 1874-ben kimaradt.

[23] Ezek forrása Liszt leányának, Cosimának férjétől, Hans von Bülow-tól való elhidegülése, Wagnerrel kialakított titkos kapcsolata, majd válása és új házassága volt, amelyért még katolikus vallását is protestánsra cserélte.

[24] WALKER 2, 345.

egy-egy, már nagybetegen végighallgatott Trisztán- és Parsifal-előadást követően, néhány súlyos szenvedéssel, méltatlan körülmények között töltött nap után az életébe került.[25]

Térjünk most vissza a „vie trifurquée" kezdeti éveinek magyarországi eseményeihez. 1869-ben Lisztet *Koronázási mise*jének Vigadó-beli koncertelőadása hozta haza: ekkor sikerült végre magyar közreműködőkkel, a szerző vezényletével előadni azt a kompozíciót, amelynek ősbemutatóján, az 1867. június 8-i koronázási ünnepségen a budavári Mátyás-templomban Liszt csak megtűrt mellékszereplő lehetett. Jelképes volt, hogy a magyar muzsikusok – szembeszállva a császári protokollal – nem a bécsi udvari zeneszerzőtől, hanem a magát mindig magyarnak valló Liszttől kívántak ünnepi misét, és a zeneszerző által nagy örömmel elkészített, az alkalomhoz illő magyar stílusú darab előadásáért folytatott küzdelmük – amelyhez a magyarbarát Erzsébet császárné segítségét is igénybe vették – sikerrel is járt, még ha az előadók nem is lehettek hazai muzsikusok. Most már egyre sürgetőbben jelentkezett az igény, hogy Liszt rendszeresen kapcsolódjék be Magyarország zenei vérkeringésébe, s ő – bizonyára nem függetlenül az európai politikai helyzet 1870/71 körüli, számára igen fájdalmas alakulásától[26] – hajlott is rá, hogy eleget tegyen ennek az óhajnak. Amikor 1870-ben elvállalta a Beethoven-centenárium pesti díszhangversenyének vezénylését, és megkezdte rendszeres, bensőséges hangulatú zenei matinéit a Belvárosi Plébánián, a sajtó cikkezni kezdett arról, hogy Lisztet egy legmagasabb szintű, a Nemzeti Zenedénél is többet nyújtó állami fenntartású zeneoktatási intézmény, egy újonnan létrehozandó Zeneakadémia vezetőjeként kellene véglegesen itthon tartani. Hosszas közéleti viták, parlamenti csatározások előzték meg e terv megvalósulását, amelyek során az események hol igen biztatóan alakultak, hol teljesen reménytelennek látszottak, míg végre 1875. november 14-én valóban megnyílhatott a budapesti Zeneakadémia. A megnyitásig vezető eseményeket és a Zeneakadémia első korszakának történetét hazai szakirodalmunk részletesen feldolgozta, számos publikáció és a Liszt Ferenc Emlékmúzeum

[25] Ld. WALKER, Alan: *Liszt Ferenc utolsó napjai. Növendéke, Lina Schmalhausen kiadatlan naplója alapján.* Ford. FEJÉRVÁRI Boldizsár, Budapest, Park Kiadó, 2007.

[26] Az Olasz Királyság és a Vatikán háborúja mellett a francia – porosz háború is igen érzékenyen érintette, hiszen idősebb lányának, az 1861-ben elhunyt Blandine-nak a férje, Émile Ollivier a háború kitörésekor francia miniszterelnök volt, míg ifjabbik leánya, Cosima, Wagner oldalán a német nacionalizmus feltétlen híve. Maga Liszt azonban távol tartotta magát mindenfajta egyoldalú, kirekesztő jellegű nacionalizmustól.

több, különböző szempontú kiállítása is foglalkozott a témával.[27] Itt most csak néhány fontos mozzanatot szeretnénk röviden kiemelni. Liszt, akit Andrássy Gyula belügyminiszter felterjesztésére 1871 júniusában Ferenc József királyi udvari tanácsossá nevezett ki (évi 4000 forint tiszteletdíjjal, de meghatározott feladatkör nélkül), kötelességének érezte, hogy ezt a magyar zenei életben való aktív közreműködésével hálálja meg, és lelkesen részt vett a Zeneakadémia tervezésében. Hozzászólt a struktúrához, fontosnak tartotta a zongoristák zeneelméleti képzését, de azt is, hogy minden muzsikus növendék tanuljon zongorázni, hiszen a zongora a zene univerzumát nyitja meg számukra. Feltétlenül szükségesnek jelölte meg a magyar zene és az egyházzene oktatását, személyi javaslatokat tett a legkiválóbb tanárokra, akiket külföldről szeretett volna Magyarországra csábítani.[28] Kezdeti lelkesedése ugyan lelohadt, amikor a parlamenti képviselők kicsinyeskedése, a már létező zenei intézmények féltékenykedése és legfőképpen az anyagi források elégtelensége miatt megrekedni látszott a Zeneakadémia ügye. A király azonban döntött: 1875 márciusában Liszt megkapta elnöki kinevezését, s bár még egyáltalán nem voltak biztosítva a megfelelő körülmények, novemberben a Zeneakadémia mindössze öt tanárral (Liszt Ferenc, Erkel Ferenc, Volkmann Róbert, Ábrányi Kornél, Nikolits Sándor), két tanszakkal (zongora, zeneszerzés) és mintegy harminc növendékkel megkezdte működését. Liszt ugyan nem vett részt a megnyitón, de 1876 januárjában megérkezett, és tanítani kezdte a zongora „legfelsőbb kiművelési osztályát". Ezt a mesterkurzus jellegű oktatást – amelyet Weimarban már korábban meghonosított, és amelyről több növendéke feljegyzéseket is készített,[29] – lelkiismeretesen folytatta Budapesten is évente több hónapon keresztül élete végéig. Tanári fizetésre nem tartott igényt (kora ifjúságától eltekintve mindig, mindenütt ingyen oktatta valamennyi növendékét, sőt a szegényebb sorsúakat sokszor anyagilag is segítette), a Zeneakadémia által nyújtott szolgálati lakást

[27] MORAVCSIK Géza: *Az Országos M. Kir. Zeneakadémia története 1875-1907*. Budapest, Athenaeum, 1907; LEGÁNY Dezső: *A Zeneakadémia születése* = BÓNIS Ferenc szerk.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok I.* Budapest, Zeneműkiadó, 1968, 75-104; Uő: *Erkel és Liszt Zeneakadémiája (1875–1876)* = BÓNIS Ferenc szerk.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok II.* Budapest, Zeneműkiadó, 1969, 247-265; Uő: *Erkel és Liszt Zeneakadémiája (1876–1877)* = BÓNIS Ferenc szerk.: *Magyar zenetörténeti tanulmányok III.* Budapest, Zeneműkiadó, 1973, 103-113; ECKHARDT Mária: *A Zeneakadémia Liszt Ferenc leveleiben* = UJFALUSSY József szerk.: *A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola 100 éve*. Budapest, Zeneműkiadó, 1977, 18-68; Uő: *Liszt 125 éves Zeneakadémiája. A Liszt Ferenc Emlékmúzeum kiállítása. Katalógus.* Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem, 2000; GÁDOR Ágnes – SZIRÁNYI Gábor: *A Zeneakadémia.* Budapest, M és M Goldprint, 1997, 3-17.

[28] Kiváló tanítványát, egykori vejét, Hans von Bülow-t javasolta a zongora tanszak élére, az egyházzene oktatását pedig a német egyházzenei reformmozgalom, a cecilianisták kiemelkedő képviselőjére, Franz Wittre szerette volna bízni. Egyikük sem fogadta el az ajánlatot; az egyházzenei tanszak nem is tudott megnyílni.

[29] Többek között az osztrák August Göllerich, az amerikai Amy Fay és Carl Lachmund, az orosz Alexander Siloti és a magyar Thomán István is publikált értékes feljegyzéseket az idős Liszt tanításáról.

azonban elfogadta.[30] Távollétében Erkel Ferenc (maga is kiváló zongorista és tanár) vette át növendékeit, kivéve azt a számos külföldi hallgatót, akik kifejezetten Liszt kedvéért jöttek Budapestre. Elsősorban Erkel önzetlen, kitartó mindennapi munkájának és Liszt nemzetközi tekintélyének, személyes vonzerejének, a fiatal muzsikusokat stimuláló óriási hatásának köszönhető, hogy a Zeneakadémia a nyomorúságos pénzügyi körülmények ellenére életben maradt, növekedésnek indult, új tanszakokat tudott indítani,[31] és a XIX. század végére a zeneszerző Mihalovich Ödön, Liszt egykori barátja és pártfogoltja igazgatása alatt már a zeneoktatás szinte teljes spektrumát képes volt magas szinten átfogni.

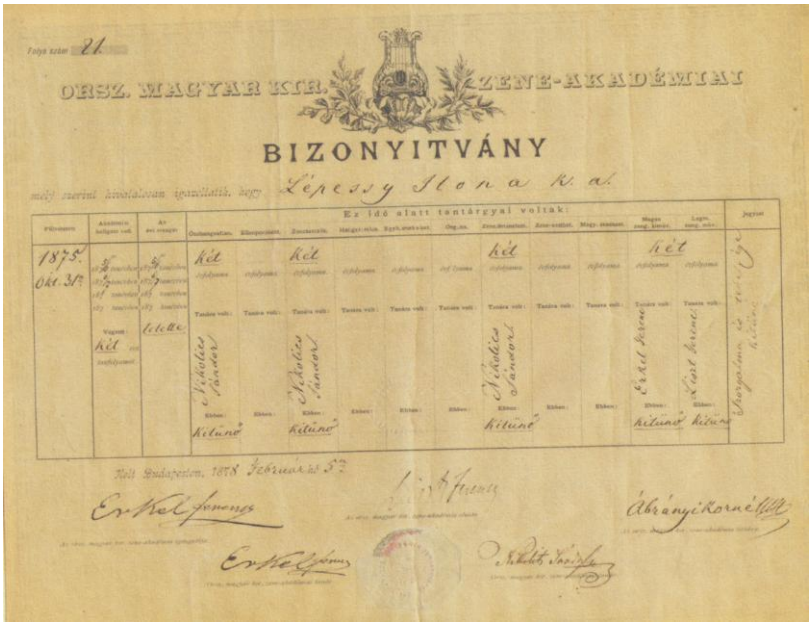
ORSZ. MAGYAR KIR. ZENE-AKADÉMIAI

BIZONYITVÁNY

Lépessy Ilona k. a.

Lépessy Ilona, Liszt-növendék zeneakadémiai bizonyítványa, 1878

Liszt rendszeres budapesti jelenlétéből nem csupán a Zeneakadémia profitált. A fellendülő hazai kórusmozgalom is élvezte figyelmét, tanácsait, támogatását, a számára komponált vagy neki átírt műveket.[32] Az 1870-ben létrejött Budapesti Liszt Egyletet – amelyet Engesszer Mátyás belvárosi kántorkarnagy és felesége, Marsch Katalin énekesnő vezetett – személyesen is többször vezényelte és olykor kottákkal is ellátta. Bár jómaga már viszonylag ritkán és csupán jótékony célokra vagy esetleg valamelyik tanítványa, barátja kedvéért ült nyilvános hangversenyen

[30] Az első, Hal-téri épületet, amelyben a Zeneakadémia megkezdte működését, városrendezés során lebontották. Az 1879 őszén megnyitott második épületben a Sugár-út (ma: Andrássy út) és Vörösmarty utca sarkán, az úgynevezett Régi Zeneakadémia I. emeletén az egykori Liszt-lakás 1986 óta Liszt Ferenc Emlékmúzeum.

[31] 1886-ban, Liszt halála évében már az orgona, karének, magánének és hegedű oktatása is folyt, s ősszel beindult a cselló tanszak is.

[32] Ld. ECKHARDT Mária: *Liszt kapcsolata korának hazai kórusmozgalmával* = *Magyar Zene* XIX/2, 1978. június, 121-129.

zongorához, és koncertteremben néhány kivételes alkalomtól eltekintve vezénylést sem igen vállalt,[33] rengeteget járt hangversenyre, zenés színházi előadásra, a Magyar Írók és Művészek Társaságának összejöveteleire, művészek tiszteletére rendezett estélyekre. A külföldről érkező jeles művészbarátokat, híresség̈eket gyakran otthonában is fogadta (a híresség̈ek közül vendége volt Budapesten többek között a zeneszerző Léo Delibes, Camille Saint-Saëns, Jules Massenet és Anton Rubinstein, a hegedűművész Joseph Joachim és Ole Bull, a zenetörténész Ludwig Nohl, a költő Friedrich von Bodenstedt, a festő Munkácsy Mihály), megismertette őket más barátaival és olyan magyar különlegesség̈ekkel, mint például a Schunda-cimbalom vagy a Beregszászy-zongora – kiváló kapcsolatteremtő képesség̈ével szinte kultúrdiplomáciai tevékenységet fejtett ki. (Ezt a magyar állam hivatalosan is ki akarta használni, amikor az 1878-as párizsi világkiállítás hangszer-osztályának zsűrijébe Lisztet delegálta, bár a dátumok késői egyeztetése miatt ott végül nem tudott érdemi munkát végezni.) Legány Dezső korabeli dokumentumok alapján két kötetben részletesen feldolgozta Liszt magyarországi tartózkodásait és tevékenységét 1869-től haláláig,[34] s könyvei végén rövid áttekintésként összeállította a művész hazai életének időrendjét. Érdemes végigfutni a puszta adatokat: bámulatra méltó az a szerteágazó érdeklődés és társadalmi aktivitás, amelyet az idősödő és 1881-től egyre többet betegeskedő Liszt tanári és zeneszerzői munkája, kiterjedt levelezése és komolyan vett vallási kötelezettségei mellett mindvégig fenntartott. Jelenléte – ha különböző politikai okokból és talán az újdonság varázsának megszűnése miatt az 1880-as évektől már nem is keltett olyan egyhangú lelkesedést, mint korábban – mindvégig fontos és igen hasznos volt a hazai kulturális élet alakulása szempontjából. Hatalmas műveltségével, óriási nemzetközi tapasztalatával, az újításokra mindvégig nyitott maradó szellemével komoly támaszt jelentett annak a körnek, amely minden külső és belső akadály ellenére komolyan törekedett hazánk kulturális felemelésére. „*Tiszta lélek, tiszta szándék, akár siker, akár nem*” – idézte Széchenyi István jeligéjét Mihalovich Ödönnek még a Zeneakadémia megnyitása előtti zűrzavarok idején, 1874-ben.[35]

[33] E tekintetben is tanulságos a Vigadóban történt fellépéseinek statisztikája, ld. WATZATKA Ágnes: *Liszt Ferenc a Vigadó színpadán.* Budapest, MMA, 2014, 142-145.

[34] LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon 1869–1873.* Budapest, Zeneműkiadó, 1976; Uő: *Liszt Ferenc Magyarországon 1874–1886.* Budapest, Zeneműkiadó, 1986.

[35] Br. II, Nr. 159, 215. A Villa d’Estében 1874. december 8-án kelt francia nyelvű levélben a jeligét Liszt magyarul, majd utána német fordításban közli.

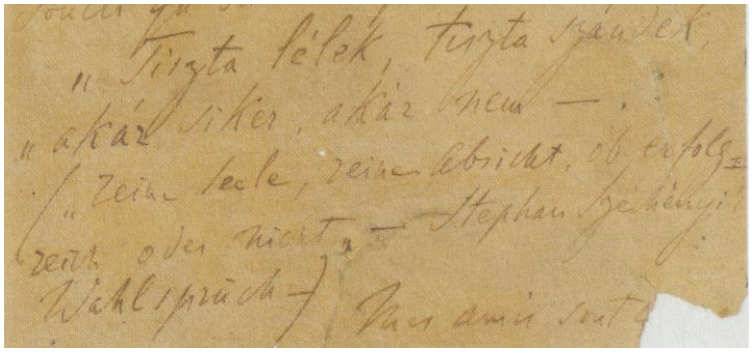

Részlet Liszt Mihalovich Ödönnek 1874. december 8-án írt leveléből a Széchenyi-idézettel

S így folytatja: „*Azok az én barátaim, akik az Ideált kísérlik meg elérni; e téren, drága barátom, »felismerjük« és mindig fel fogjuk ismerni egymást*.”

Az illusztrációk forrása a Zeneakadémia Liszt Ferenc Emlékmúzeum és Kutatóközpontja, illetve Zenetörténeti Kutatókönyvtára.